Şuşa zəfərin zirvəsi, mədəniyyətin beşiyidir

Azərbaycanın şanlı zəfəri, ərazi bütövlüyü və suverenliyinin tam bərpası çoxəsrlik dövlətçilik tariximizin ən parlaq, ən qürurverici hadisələrindən biri kimi yaddaşlara həkk olundu.

2020-ci ildə Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin dəmir iradəsi, qətiyyətli liderliyi və rəşadətli Azərbaycan Ordusunun misilsiz qəhrəmanlığı ilə qazanılan bu tarixi qələbə milli ləyaqətimizin, dövlət suverenliyimizin və ədalətin təntənəsi oldu.

(davamı 10-cu səhifədə)

(əvvəli 1-ci səhifədə)

Azərbaycan haqq savaşında qalib çıxaraq 28 illik həsrətə son qoydu. Yurd yerlərimizə həyat, nur və şəfəq qayıtdı. O yurdlar ki, illərlə erməni vandalizminə məruz qalmış, şəhərləri dağıdılmış, kəndləri viran edilmişdi. Bu gün həmin torpaqlarda həyat yenidən canlanır, şəhər və kəndlərdə yeni infrastrukturlar qurulur, Böyük Qayıdışla canlanan torpaqlar doğma sakinlərinə qucaq açır. Tarixi zəfərimizin ən unudulmaz anı isə Şuşanın işğaldan azad olunması və 2021-ci il mayın 7-də Prezident İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı elan edilməsidir. Bu qərar Şuşaya verilən tarixi, mənəvi və mədəni dəyərin bariz nümunəsidir.

Əsrlər boyu Azərbaycanın mədəniyyət beşiyi adlandırılan Şuşa "Kiçik Paris", "Qafqazın sənət məbədi", "Şərqin konservatoriyası" kimi adından söz etdirmiş, Bülbül, Üzeyir Hacıbəyli, Xurşidbanu Natəvan, Xan Şuşinski kimi korifeyləri yetişdirmişdir. Şuşa milli ruhun və sənət yaddaşının məbədi, incəsənət tariximizin canlı salnaməsidir. Əsası Pənahəli xan Sarıcalı-Cavanşir tərəfindən qoyulan Şuşa şəhəri Azərbaycanın ən qədim və strateji əhəmiyyətli bölgələrindəndir. Nadir şahın vəfatından sonra, 1747-ci ildə özünü Qarabağ xanı elan edən Pənahəli xan bölgəni yadellilərin hücumlarından müdafiə etmək üçün möhkəm bir qala tikməyə qərar verir. O, 1750-ci ildə Qarabağın ən füsunkar məkanlarından birində, üç tərəfdən sıldırım qayalarla qorunan qədim qaladan qalan xarabalıqlar üzərində təməl qoyur, ətrafında müdafiə divarları, müxtəlif binalar və hökmdar sarayı inşa etdirir. Şəhərin ilk adı xanın şərəfinə "Pənahabad" qoyulsa da, əhali tərəfindən şəhərin yerləşdiyi əraziyə görə müxtəlif adlar formalaşır. Bəzi mənbələrə əsasən qayalıqların dik və iti olması səbəbindən əvvəlcə "Şişə", daha sonra "Şuşa" kimi tələffüz edilir. Digər versiyaya görə isə şəhərin adı "şüşə" sözündən yaranıb. Belə ki, Şuşa bulaqlarının suyu o qədər şəffaf və təmiz olub ki, sakinlər onu şüşə ilə müqayisə ediblər.

Pənahəli xanın vəfatından sonra hakimiyyətə onun oğlu, siyasi və hərbi fəaliyyəti ilə tanınan İbrahimxəlil xan (1763-1806) gəldi. İbrahimxəlil xanın dövründə Qarabağ xanlığı öz qüdrətinin zirvəsinə çataraq regionun əsas güc mərkəzlərindən birinə çevrildi. 1795-ci ildə Şuşa Ağa Məhəmməd şah Qacarın hücumuna məruz qaldı, o, şəhəri mühasirəyə alaraq İbrahimxəlil xanın təslim olmasını tələb etdi. Şəhərin adının "şüşə" anlamı burada da bədiilik qazandı. Belə ki, Qacarın saray şairi tərəfindən yazılan məktubunda belə bir beyt var idi: "Fələyin mancanağından bəla daşları yağır, sən isə əbləhcəsinə şüşə içərisində oturmusan?". Misraların qarşılığında yazılan məktub isə Şuşanın müqavimət ruhunun əksi idi. Qarabağ xanının vəziri Molla Pənah Vaqif cavab məktubunda yazırdı: "Əgər məni qoruyan mənim tanıdığımdırsa, şüşəni daş içərisində də salamat saxlayar". Vaqifin beyti Ağa Məhəmməd şahı qəzəbləndirir və o, top atəşlərini davam etdirmək əmrini verir. Lakin yenə heç nə alınmır. Şuşanın 33 günlük mühasirəsi qalanın müdafiəçilərini sarsıtmır və şah məcbur olub mühasirəni dayandıraraq Gürcüstana yola düşür.

Molla Pənah Vaqifin misralarında Şuşa sərt qaya içində parlayan inci, ləl-cəvahirat kimi də təqdim olunur:

"Məkan tutdisə Vaqif, yox əcəb,
bu Şişə dağında,
Məqami ləli-gülrəngin
miyani-səngi-xaradır".

Zamanın sərt sınaqlarından, siyasətin təlatümündən və mühasirələrin zülmündən salamat çıxan bu şəhərdə XVIII-XIX əsrlərdə 300 tarixi abidə, o cümlədən respublika və beynəlxalq miqyaslı 23 abidə, 550 qədim yaşayış binası, 870 metr uzunluğunda bərpa edilmiş qala divarı mövcud idi. Şuşanın cənubundakı Cıdır düzü isə həm təbiət möcüzəsi, həm də ictimai-mədəni hadisələrin mərkəzi kimi tanınırdı. Rusiya imperiyasının hökmranlığının ilk illərində Şuşa Qarabağın paytaxtı kimi öz siyasi və inzibati əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdı. Lakin güclü Qarabağ xanlığı imperiya üçün ciddi maneə sayıldığından, çar məmurları onu zəiflətmək məqsədilə məkrli planlar həyata keçirdilər. Onlar məskənləri olmayan, səfil erməni ailələrini bölgəyə xüsusilə Şuşaya köçürməyə başladılar. İkinci Rusiya-İran müharibəsi zamanı İrandan Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa 18 min erməni ailəsinin köçürülməsi bu strategiyanın ilkin mərhələsi idi. Türkmənçay müqaviləsinin şərtlərinə əsasən cəmi iki il ərzində - 1828-1830-cu illərdə Cənubi Qafqaza İrandan 40 min, Osmanlıdan isə 84 min erməni ailəsi köçürülmüşdü. Onlara Gəncə və İrəvan quberniyalarının ən məhsuldar torpaqlarından 200 min desyatindən artıq sahə ayrılmışdı. 1832-ci ildə Qarabağ əhalisinin 91 faizini azərbaycanlılar, cəmi 8,4 faizini ermənilər təşkil edirdisə, köçürmə siyasəti nəticəsində bu nisbət dəyişmiş, azərbaycanlıların payı 64,4 faizə enmiş, ermənilərin sayı isə 34,8 faizə yüksəlmişdi.

1900-1915-ci illərdə Şuşa iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli şəhərə çevrilmişdi. Qafqazın ən böyük xalçaçılıq mərkəzi burada yerləşirdi və sənət sahəsində əldə edilən nailiyyətlər şəhərin ticarət və sənaye potensialını artırırdı. Şuşaya yalnız bir nəqliyyat yolu çıxırdı: Ağdam-Əsgəran-Xocalı-Xanbağı (Xankəndi)-Ağa körpüsü-Şuşa yolu. Bu yol həm şəhərin təchizatında, həm də strateji hərəkətlilik baxımından əvəzsiz rol oynayırdı. Şəhər, həmçinin zəngin təbii ehtiyatlarla - üzlük daş yataqları, Keçəldağ gil ehtiyatları, şirin su mənbələri, eləcə də Şirlan və Turşsu kimi müalicəvi mineral sularla da seçilirdi. 1988-ci ildə yaradılmış 450 hektar ərazini əhatə edən Daşaltı Dövlət Təbiət Yasaqlığı Şuşa ilə Əsgəran bölgələrindəki nadir təbiət komplekslərini qorumaq məqsədi daşıyırdı. Şuşa təmiz havası, müalicəvi iqlimi və unikal florası ilə Azərbaycanın kurort şəhərləri sırasında özünəməxsus yerə malik idi. Yalnız burada bitən Xarıbülbül adlı nadir çiçək formasına görə bağrı yarılmış bülbül siluetini xatırladırdı. Turşsu, Səkili, İsa və Şamil bulaqları, eləcə də Cıdır düzü həm yerli əhalinin, həm də gələn qonaqların ən çox üz tutduğu istirahət məkanları idi. Şuşanın 40 kilometrliyində, Laçın yolu üzərində yerləşən və sanatoriya zonasını təşkil edən Turşsu profilaktik və müalicəvi vannaları ilə şöhrət qazanmışdı. Cıdır düzünün qərb hissəsində isə sanki torpağa sancılmış mıxları xatırladan üç təpədən ibarət Üçmıx dağı ucalırdı. Şuşaya gələn turistlər bu yerlərə seyrə çıxar, təbiətin bu bölgəyə bəxş etdiyi gözəlliklərə valeh olardılar. Hər il may ayında Cıdır düzündə keçirilən Xarıbülbül festivalı isə bu füsunkar mənzərəni mədəniyyətin ahəngdar sədaları ilə tamamlayırdı.

Dahi Azərbaycan şairi Səməd Vurğun və görkəmli rus şairi Sergey Yeseninin Şuşa haqqında oxşar fikirləri var. Səməd Vurğun yazırdı ki, Azərbaycanın tanınmış müğənni və musiqiçilərinin çoxu Şuşadan çıxıb. Yesenin isə yazırdı: "Əgər oxumursansa, deməli, şuşalı deyilsən". Bəlkə də buna görə deyiblər ki, Şuşada körpələr beləkdə belə muğam üstündə ağlayır.

Şuşada çoxsaylı ədəbi və musiqi məclisləri təşkil olunurdu. Şair, rəssam və musiqişünas Mir Möhsün Nəvvab (1833-1918) Şuşada anadan olmuş, ömrünü bu şəhərdə keçirmiş və burada da dünyasını dəyişmişdir. O, Azərbaycan ədəbiyyatı, elmi və incəsənətinə dəyərli töhfələr vermiş, Gövhər ağa məscidinin divar naxışlarının işlənməsində böyük zəhmət sərf etmişdir. XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Şuşada musiqi məclislərinin təşkili geniş vüsət almışdır. Onların arasında Xurşidbanu Natəvanın rəhbərlik etdiyi "Məclisi-üns" ("Dostluq məclisi") və Mir Möhsün Nəvvabın "Məclisi-fəramuşan"ı ("Unudulmuşlar məclisi") xüsusi şöhrət qazanmışdır. "Məclisi-üns"ün rəhbəri istedadlı şairə və rəssam Xurşidbanu Natəvan olmuşdur. Klassik Şərq musiqisinin görkəmli nümayəndəsi Xarrat Qulu Məhəmməd oğlu da Şuşada musiqi məclisini yaratmış və bu haqda maraqlı məlumatlar günümüzədək gəlib çatmışdır. Şəhərdə Şuşa Dövlət Dram Teatrı, Azərbaycan Dövlət Qarabağ Tarixi Muzeyi, Şuşa Tarix Muzeyi, həmçinin Üzeyir Hacıbəylinin, Bülbülün və Mir Möhsün Nəvvabın ev-muzeyləri, Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyinin Şuşa filialı, Dövlət Rəssamlıq Qalereyası, musiqi məktəbləri və kitabxanalar fəaliyyət göstərmişdir.

XVIII əsrin ikinci yarısından Şuşa musiqi mərkəzinə çevrilmişdir. Öz məlahətli səsləri və böyük sənətləri ilə bütün Yaxın Şərqdə məşhur olan xanəndələrdən Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Keştazlı Həşim, Əbdülbağı Zülalov (Bülbülcan), Cabbar Qaryağdıoğlu, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, Keçəçioğlu Məhəmməd, Segah İslam, Zabul Qasım, Malıbəyli Həmid, Musa Şuşinski, Məcid Behbudov, Mütəllim Mütəllimov və başqaları Şuşanın yetirdiyi məşhur sənətkarlardır. Azərbaycan peşəkar musiqisinin banisi, dahi bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəyli (1885-1948) Şuşanın dünyaşöhrətli yetirmələrindəndir. O, Azərbaycan opera musiqisinin banisi kimi tanınmaqla yanaşı, tarixdə görkəmli dramaturq, pedaqoq, musiqişünas kimi də ad qazanıb.

Şuşada mahir tar, kamança və qarmon ustaları da yetişib. Bu musiqiçilərdən böyük tarzən Sadıqcan, Məşədi Zeynal, Məşədi Cəmil Əmirov, Qurban Pirimov və başqaları ən məşhur sənətkarlardır. Mədəniyyət beşiyi olan bu şəhərin abhavası məşhur yazıçı Aleksandr Dümanın "Qafqaz səfəri" əsərində də öz əksini tapmışdır. Kitabda bu yerlərin gözəlliyindən, Azərbaycan xalqının qonaqpərvərliyindən, Qarabağ xanlığından, o dövrün tanınmış şairəsi Natəvandan bəhs edilir. Şuşanın abidələr şəhəri olduğunu söyləyən ulu öndər Heydər Əliyev bu ecazkar məkanın Azərbaycan üçün müstəsna əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək bildirmişdir: "Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız isə Azərbaycan yoxdur".

XX əsrdə Şuşa üç dəfə erməni vandalizminin və etnik təmizləmə siyasətinin qurbanı oldu. 1905-1907-ci illərdə şəhər yandırıldı, günahsız insanlar qətlə yetirildi. 1920-ci ildə yenidən hədəfə çevrilən Şuşa bir daha ağır dağıntılar yaşadı. Lakin 1992-ci ilin mayında qədim şəhər tamamilə işğal olundu. 289 kvadratkilometr ərazisi olan qala şəhərin işğalı zamanı insanlıq əleyhinə cinayətlər törədildi: 480 dinc sakin amansızcasına qətlə yetirildi, 600 nəfər yaralandı, 150 nəfər isə əlil oldu. 552 uşaq atasız-anasız böyüməyə məhkum edildi. 68 mülki şəxs girov götürüldü və ya itkin düşdü, 25 min nəfər doğma ocağını tərk edərək məcburi köçkünə çevrildi. Şuşa, nəinki hərbi, həm də mədəni soyqırımın ağrısını yaşadı, yüzlərlə tarixi abidə erməni barbarlığı ilə yerlə-yeksan edildi. 28 il ərzində Şuşa dağlarının başı dumanlı, qəlbi yaralı idi. Sarı bülbülün səsi kəsilmişdi, xarıbülbülün boynu bükülmüşdü. Cıdır düzü düşmən tapdağı altında inləyirdi. Şəhərin ortasında güllələnmiş Bülbülün, Üzeyirin, Natəvanın heykəlləri doğma xalqını gözləyirdi. Nəhayət, o müqəddəs gün gəldi. 2020-ci ilin rəşadətli zəfəri ilə bütün ərazilərimiz kimi Şuşa da əsarətdən qurtuldu. Azərbaycan əsgərinin mərdliyi, Azərbaycan xalqının iradəsi və Azərbaycan dövlətinin strateji qətiyyəti sayəsində noyabrın 8-də Şuşa işğaldan azad edildi.

Bu gün Şuşa məscidlərində azan səsləri ucalır, Cıdır düzündə Qarabağ atları şahə qalxır. Sarı bülbül azadlığın nəğməsini, qayıdışın sevincini oxuyur, xarıbülbül çiçək açır.

Fidan ƏLİYEVA,
"Respublika".

Respublika .- 2025.- 7 may (№92).- S.1;10.